

Henry Morgenthau ve Amiral Bristol'un Gözünden Ermeni Meselesi

The Armenian Question from the Eyes of Henry Morgenthau and Admiral Bristol

Samet ÖZDOĞAN*

ÖZ

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) büyükelçisi Henry Morgenthau, 1915 olaylarını çarpıtarak hem kendi hükümetine hem de dünyaya anlatmış, Ermeni propagandasına destek vermişti. 1919 yılında Morgenthau'nun yerine yüksek komiser sıfatıyla atanan Amiral Bristol, hem selefinin hem de Ermenilerin oluşturduğu algıdan etkilenmiş bir şekilde İstanbul'a gelmiş, kendisine gelen haberlerin tesirinde kalarak Osmanlı hükümetine, Ermeniler konusunda Osmanlı Devleti'ni itham altında bırakan bir muhtıra vermişti. Ancak zamanla gerçekleri görüp fark ettikçe tavrı değişmiş ve daha mutedil bir çizgi izlemiş, Ermeni aşırılıkların da önüne geçmeye gayret göstermişti. Ermenilerle ilgili bu çalışma, Amiral Bristol'ün Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu muhtırayı ve dönemin Osmanlı yönetiminin bu muhtıraya verdiği cevabı ele alacaktır. Bu muhtıradaki Osmanlı Devleti'ni itham eden Bristol'ün sonrasında değişen tavrının ne anlam ifade ettiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Henry Morgenthau, Amiral Bristol, Ermeniler, Muhtıra, Kafkasya*

ABSTRACT

The United States (USA) ambassador, Henry Morgenthau, distorted the events of 1915 and told them both to his own government and to the world, and supported the Armenian propaganda. Admiral Bristol, who was appointed as high commissioner to replace Morgenthau in 1919, came to Istanbul, influenced by the perception created by both his predecessor and the Armenians, and, under the influence of the news he received, gave a memorandum to the Ottoman government that accused the Ottoman Empire of the Armenians. However, as he saw and realized the facts over time, his attitude changed, and he followed a more moderate line and tried to prevent Armenian extremism. This study about the Armenians will deal with the memorandum given by Admiral Bristol to the Ottoman State and the response of the Ottoman administration of the period to this memorandum. In this memorandum, it will be emphasized what the meaning of Bristol's changed attitude after accusing the Ottoman Empire.

Keywords: *Henry Morgenthau, Admiral Bristol, Armenians, Memorandum, Caucasus*

Extended Summary

The origins of the Armenian issue can be traced back to the XIX. century. As the Ottoman Empire lose power and the imperialist rivalry on its lands increase, imperialists started to interfere more in its internal affairs. The Armenian problem arose as a result of both internal and external

* Doktora Programı Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, samet13383@gmail.com.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1777-2256>).

problems. USA was interested in the Armenian issue, it established close relations with the Armenians with the help of the activities of both traders and missionaries. They strengthened the American-Armenian relations. Armenians actively participated in the activities of the facilities established by the Americans in Anatolia, converted to Protestantism and formed religious affinity with the Americans, and Anatolian Armenians immigrated to the USA.

While the relations between the Americans and Armenians were improving, the relations between the Ottoman Empire and the Armenians were getting tense. When the First World War broke out, the Armenian population, which engaged in separatist activities and had rebelled in various places, was a threat to the Ottoman State. The Ottoman State, which took measures to prevent the separatist activities of the Armenian population, sent and resettled the Armenian population to regions that would not pose a threat to itself in 1915. However, undesirable results emerged during the resettlement process.

Henry Morgenthau, the US ambassador to Istanbul, was exposed to Armenian propaganda during his tenure and his urge to improve his relations with the Armenian lobby determined his attitude towards the Armenian issue. When the deportation and resettlement took place in 1915, he preferred to distort this event, based on Armenian propaganda, and sent telegrams against the Ottoman Empire to both the USA and the world. Due to his attitude against the Ottoman Empire, he became *persona non grata* and left the post and returned to the USA. When he returned to USA, he continued his propaganda activities against the Ottoman Empire, approached the dispatch and resettlement event with an orientalist imagination, and became one of those who produced the content of the so-called "Armenian Genocide" thesis.

After the Ottoman Empire was defeated in the First World War, Istanbul was occupied, and instead of reappointing an ambassador to Istanbul, America established the high commissioner office and appointed Admiral Mark Lambert Bristol as its head. When Admiral Bristol came to Turkey, he was prejudiced against Turks like his predecessor Morgenthau, contrary to the "Turkish lover" adage. During his stay in Turkey in 1919, he had visited various parts of the country, got to know Anatolia, saw what had happened on the spot, and listened to the witnesses. Despite this, he gave a memorandum accusing the Ottoman Empire, based on the information he received from Armenian sources. The Ottoman State replied that the content of the memorandum did not reflect the facts. Admiral Bristol, who was aware of the Armenian propaganda and was aware of the dynamics of Turkish-Armenian relations, changed his attitude towards the Armenian issue and became a figure trying to prevent the Armenian propaganda that did not reflect the truth.

Giriş

1919-1927 yılları arasında İstanbul’da ABD “Yüksek Komiseri” olarak görev yapmış olan Amiral Mark Lambert Bristol, Ermeni meselesini tarihsel bağlamda ele almak adına mühim bir isimken, oldukça az çalışılmış, soykırım tezini savunanlar, Amiral Bristol’e nasıl ilgisiz kalmışsa, soykırım tezine karşı çıkan yazarlar da Bristol’e yeterli ilgiyi göstermemişlerdir. Amiral Bristol ve dönemi Türkiye-ABD ilişkilerini konu edinen çalışmaların içerisinde ele alınmış, Mütareke ve Milli Mücadele döneminde İstanbul ve Ankara hükümetleriyle kurduğu ilişkiler, iki tarafın iktisadi ilişkilerindeki rolü, ABD başkanı Woodrow Wilson’un projelerindeki yeri bağlamında çalışılmış, Ermeni meselesi özelindeki konumu da araştırılmıştır.¹ Bu çalışmaların

¹ Bahsedilen çalışmalar şunlardır; Kamil Necdet Ar, *Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011); Kenan Özkan, *Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri 1918-1923*. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016); Meral Halifeoğlu, “1914-1945 Yılları Arası Türk Amerikan İlişkileri”, (Yayımlanmamış doktora tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2012); Bilal Şimşir, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)”, *Belleten*. C. 41. S. 162 (1977); Amiral Bristol’ün bizzat kendisinin konu olarak ele alındığı çalışmalar için bkz. Hikmet Öksüz ve İsmail Köse, *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol’ün Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)*. (Trabzon: KATÜ Yayınları,

hepsinde Amiral Bristol'ün Ermeni meselesinde değişen tutumundan bahsedilmiş olsa da bu değişimin kendisi ve ifade ettiği anlam üzerinde yeterince durulmamıştır.

Ermeni meselesini tarihsel bağlamda ele alma amacıyla olan bu çalışma, Amiral Bristol'ün Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu bir muhtırayı² ve dönemin Osmanlı yönetiminin bu muhtıraya verdiği cevabı ele alacaktır. Muhtırada Osmanlı Devleti'ni itham eden Bristol'ün, sonrasında değişen tavrının ne anlam ifade ettiği üzerinde durulacaktır. Amiral Bristol o günlerde ön yargılı bir muhtıra vermiş, ancak sonrasında Ermeni aşırılıklarını gördükten sonra frenlemeye çalışmış, Ermenilerin hoşnut olmadığı bir kimse haline gelmişti. Bu değişim sonucunda da Amiral Bristol, Ermeniler tarafından “Türk sevici, Türk dostu” olarak itham edilecekti. Aslında Amiral Bristol Türk dostu değildi. Türkiye'ye geldiği zaman, selefi Morgenthau gibi Türklere karşı önyargılıydı. Doğal olarak “Türk sevici” ithamı havada kalmaktadır.

Bu makale, Amiral Bristol'ün Türk dostu olmaktan ziyade, ABD çıkarlarını savunan bir asker ve Ermeni meselesi nedeniyle önyargılılarla dolu Amerikalı bir zihnin bu konudaki aydınlanmasının tekil bir örneği olduğunu iddia eder.³ Buna göre; Amiral Bristol, ön yargılarla İstanbul'a gelmiş ancak zamanla tavrı değişmiş, hem Ermeni meselesinde ne olup bittiğine vakıf olmaya başlamış hem de ülkesinin çıkarları için Ermeni aşırılıkların zapt edilmesi gerektiğini düşünmüştür.

Başkanlık Osmanlı Arşivinde (BOA) bulunan konuyla ilgili birtakım belgelerle, araştırma-inceleme eserler üzerinden hazırlanan bu makale, öncelikle kısaca Osmanlı-ABD ve ABD-Ermeni ilişkilerini ele alacak, ardından Ermeni meselesinin 1914'e kadar olan kısmını izah edecek, Morgenthau'nun oluşturduğu tahribatı özetledikten sonra da Amiral Bristol'ün değişimi ve bu değişimin ifade ettiği anlam üzerinde duracaktır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), ticaretini XIX. yy. boyunca genişletmiş, çok yönlü bir yayılma stratejisi ile ticaretini, dinini ve kültürünü Osmanlı coğrafyasına taşımış, yüzlerce okul, yardım kuruluşları, hastane, yetimhane ve konsolosluk açmıştı.⁴ ABD tüccarları, Osmanlı topraklarında simsarlık yapan Ermeniler aracılığıyla Anadolu içlerine ve diğer bölgelere ulaşabilmişlerdi. Ermenilerle ticari zeminde ilişkiler kuran ABD'li tüccarların yanı sıra Amerikalı misyonerler de Ermenilerle diyalog halinde olmuş, hem dini hem de ticari olarak yakınlık kurmuş olan Ermeniler ve Amerikalıların ünsiyetlerinin diğer ayaklarını da eğitim ve Ermenilerin Amerika'ya göçü oluşturmuştu.⁵ ABD-Ermeni ilişkileri gelişirken, “Ermeni Meselesi” de

2015); Charles Bernard Barton, “Mark Lambert Bristol and The Debate Between International Idealism and Realism”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi 2018); Dinç Yaylıer, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol'ün Rolü 1919-1927”, *Türk Yurdu Dergisi*. C. 18. S. 125 (1998); Meral Kuzgun; Ercüment Kuran, “Amiral Bristol Raporu ve ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi”. *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu* (2001): 189-207; Thomas A. Bryson, “Türkiye'de Bir Açık Kapı Diplomati: Amiral Mark L. Bristol”, çev. Aytunç Ülker, *Tarih Okulu Dergisi*, C.2008. S. 1 (2008); İsmail Köse, “ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol'un 1919 Yılı Haziran Ayında Ermenistan Dışişleri Bakanı ve Bakan Vekili Alexander Hatisyan ile Yaptığı Görüşme”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 61 (2014); Meral Kuzgun, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Ermeni Meselesi: Amiral Bristol Örneği”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6. S. 12 (2016).

² Tespit edilebildiği kadarıyla ele alınacak olan muhtıranın iki eserde geçtiği saptanmıştır. Bu eserlerde de muhtıranın özeti ve transkripsiyonu verilmiş, muhtıranın değerlendirilmesi yapılmamıştır. Konuyla ilgili bkz. Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004), 65-69; M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*. (İstanbul: Kronik Yayınları, 2018), 492-493.

³ Bunun haricinde Bristol'ün tavrının değişmesi, ABD çıkarlarını koruma dürtüsünün yanı sıra onun “insani tabiatının iyiliğine, objektif tavır gösteren biri olmasına” da bağlanmıştı. Amiral Bristol'ün insani tabiatına yapılan vurgu için bkz. Kuzgun, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Ermeni Meselesi: Amiral Bristol Örneği”, 60.

⁴ 1830-1916 yılları arasında cereyan eden Osmanlı Devleti ABD ilişkileri için bkz. Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*. (İstanbul: OSAV, 2003); Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*. (Ankara: İmge Kitabevi, 2015); Ebru Güher, “Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2013).

⁵ ABD-Ermeni ilişkileri için bkz. Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*. 305-340; Güher, “Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri”, 288-353; Ayrıca Ermenilerin ABD'ye göçü için bkz. Ahmet Akter, *Tehcir Öncesi Anadoludan Amerikaya Ermeni Göçü 1834-1915*. (İstanbul: IQ Kültür Sanat

filizlenmeye başlıyordu. 1878 Berlin Kongresinde Ermeniler, yaşadıkları bölgelerde ıslahat talep etmiş, kongre öncesinde ve kongre boyunca propaganda faaliyetleri yürütmüş, bu kongre, Osmanlı Devleti’ni Ermenilerin yaşadığı bölgelerde şartları iyileştirici reformlar yapmakla mükellef kılmıştı.⁶ 1880 yılının ortalarından itibaren de ayrılıkçı faaliyetlere başlayan bir kısım Ermeni hem yurtiçi hem de yurtdışında örgütlenme yoluna gitmiş, terör ve propaganda faaliyetleri ile “Bağımsız Ermenistan” idealine ulaşmaya çalışmıştı.⁷ Sonucunda Ermeni meselesi uluslararası bir konuma yerleşmiş, ABD’de Osmanlı aleyhine lobi yapan güçlü bir Ermeni diasporası oluşmuştu.⁸ Yurtiçine bakıldığında da 1900’lü yıllarda Abdülhamid muhalifi olma noktasında Ermeni komitacılarla Jön Türklerin⁹ kesişen çıkarları, komitacılar ile Jön Türkleri iş birliğine yöneltmişti. Ancak II. Meşrutiyet’in ardından Ermeni komitacılarıyla İTC’nin ilişkileri giderek bozulmuş, 1914 senesine gelindiğinde gerginlik had safhaya ulaşmıştı.¹⁰ 1914 senesinde de koşullarının kötüleştiğini iddia eden Ermeniler ve Rus Çarlığı, Ermeni özerkliğine giden yolun ilk adımı olarak değerlendirilebilecek bir ıslahat planı dayatmıştı. Ancak 1914 senesinde patlak veren I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti’ne planı rafa kaldırmak için fırsat vermişti.¹¹ Savaş başladığında Ermeni komitacıları ve onların örgütledikleri diğer Ermeniler, Osmanlı Devleti henüz savaşa girmemişken, Rus sınır bölgelerinde terör eylemlerine başlamış, 1914 senesinin geri kalanında birçok yerde Ermenilerden kaynaklanan sorunlarla uğraşmıştı.

Osmanlı Devleti savaşa dahil olduktan sonra ordusunu sınırlara konuşlandırmıştı. Doğu Anadolu’da muhtemel Rus işgali ve sınırda yaşanan çatışmalar beraberinde Sarıkamış Harekatı’nı doğurmuş ancak bu hareket yenilgiyle sonuçlanmış, Rus tehlikesi bertaraf edilememişti. Britanya İmparatorluğu da Osmanlı Devleti’ni savaş dışı bırakmak adına İskenderun veya Çanakkale’ye çıkarma yapmayı amaçlıyordu. Nitekim İtilaf Devletleri donanması Gelibolu’ya saldırarak İstanbul’u ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. 1915 yılı içerisinde Osmanlı Devleti

Yayıncılık, 2007); ABD-Ermeni ilişkileriyle ilgili arşiv belgeleri için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895)*. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007); *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri II (1896-1919)*. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007).

⁶ Ermeni Patrikhanesi lobi faaliyetleri için Avrupa’ya heyet yollamış, bu heyet büyük devletlerin başkentlerinde Ermeni propagandası yapmış, Berlin Kongresi boyunca da faaliyetlerine devam etmişti. Bu heyet Ermeni meselesinin uluslararası bir konuma gelmesinde önemli pay sahibidir. Konuyla ilgili bkz. Fikretin Yavuz ve Zeynep İskefiyeli, “İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Berlin Kongresi’ne Gönderdiği Heyetin Avrupa’daki Faaliyetleri”, *Belleten*, C. 84. S. 299 (2020).

⁷ 1880 yılı sonrasındaki Ermeni faaliyetleri için bkz. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012); Edward J. Erickson, *Osmanlılar ve Ermeniler Bir İsyanın ve Karşı Harekatın Tarihi*. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015); Ömer Karayumak, *Ermeniler Ermeni İsyanları Ermeni Katliamları*. (İstanbul: Vadi Yayınları, 2007), Ayrıca konuyla ilgili arşiv belgeleri için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları I (1878-1895)*. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008); *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları II (1895-1896)*. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008); *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları III (1896-1909)*. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009); *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları IV (1909-1916)*. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009).

⁸ ABD’de yürütülen propaganda için bkz. Bilal Şimşir, “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine”. *Tarihte Türkler ve Ermeniler* (2014).

⁹ Bunun için bkz. Arsen Avagyan ve Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki, İşbirliğinden Çatışmaya*. (Ankara: Aras Yayıncılık, 2013); Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, 3. Cilt. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015); Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*. 11. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2017); Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. (Ankara: İmge Kitabevi, 2017).

¹⁰ İttihatçılar ile Ermenilerin ilişkileri için bkz. Necla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermenileri*. (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015); Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı’da Milletler*. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017); <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-ve-ermeniler/> [Erişim Tarihi: 25 Nisan 2022]

¹¹ Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*. (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993); Zekeriya Türkmen, *Vilâyat-ı Şarkîye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2006); Yusuf Sarıncay, *24 Nisan 1915’te Ne Oldu? Ermeni Sevk ve İskanının Perde Arkası*. (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2012), 73-76; Roderic H. Davison, *Osmanlı Türk Tarihi 1774-1923 Batı Etkisi*. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 255-289; Guenter Lewy, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu? Çarpıtılan-Değiştirilen Tarih*. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 72-75.

düşmanları tarafından kuşatılmış ve işgal tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. İşgal tehdidi sürerken diğer taraftan da Ermeni tehlikesi kendini hissettiriyor, Ermeni gruplar arasında düşmanla iş birliği yapanlar oluyordu. Osmanlı Devlet'i Ermeni isyanlarının, diğer bölücü ve terör faaliyetlerinin önüne geçmek adına tedbirler almaya başlamıştı. 24 Nisan 1915'te Taşnaksutyun ve Hınçak gibi Ermeni komitelerinin kapatılması, şüpheli konumdaki veya devlet aleyhine faaliyette bulunan Ermeni ileri gelenlerinin tutuklanması kararlaştırılmış, ardından bu isimler farklı yerlerde zorunlu iskâna tabi tutulmuşlardı. 27 Mayıs 1915 tarihinde de Ermenilerin sevk ve iskânına ilişkin karar hazırlanmış, 1 Haziran'da da hukuki nitelik kazanarak uygulamaya geçirilmişti. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti tehdit unsuru olarak gördüğü Ermenileri ordu ve devletin varoluşuna tehdit oluşturamayacağı, yine kendi toprağı olan bölgelere sevk ve iskân etmişti. Sevk ve iskân süreçlerinde ölümler yaşanmış, birçok Ermeni hayatını kaybetmişti. Bunun yanı sıra asayişsizlik karşılıklı olduğundan savaş süreci de akılda tutulduğunda Osmanlı Devleti'nin her unsuru için ölüm oranı yüksekti.¹²

1. ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau

Sevk ve iskân sürecini yakından takip eden ABD'de, özellikle basın ve oradaki Ermeni lobisi, Osmanlı Devleti algısını çok daha olumsuzlaştırmıştı.¹³ Bu algının bir parçası olan, mevcut algıyı destekleyen ve besleyenlerden biri de ABD'nin 1913-1916 yılları arasında Osmanlı Devleti büyükelçisi olmuş olan Henry Morgenthau'ydu. Gösterdiği tavırla, yangının üzerine benzinle gitmişti.

Alman Yahudi'si olan ve ailesi ABD'ye göç etmiş bulunan Henry Morgenthau, Kolombiya Üniversitesinde hukuk okuyarak avukat olmuştu. Emlak hukuku üzerine çalışan ve bu konuda danışmanlık yapan Morgenthau, kısa sürede yaptığı işten yüksek miktarda paralar kazanarak zenginleşmişti. Bilinen bir iş adamı olmuş, 1911'de ABD'de Demokrat Parti'nin başkanı Woodrow Wilson ile tanışmış, seçim kampanyasında Morgenthau onu desteklemiş, Wilson'un seçim zaferinde pay sahibi olmuştu. Bu desteği nedeniyle ekonomi konusunda hükümetin içinde yer almayı bekleyen Morgenthau, Wilson'un inisiyatifi ile Osmanlı Devleti'ne büyükelçi olarak atanmıştı.¹⁴

Morgenthau, Ermeni meselesi nedeniyle iyi olmayan ABD-Osmanlı ilişkilerini düzeltmesi amacıyla, Osmanlı Devleti'ne atanan Yahudi elçilerin, ilişkileri olumlu yönde etkilemesi de baz alınarak atanmıştı. Ancak İstanbul'a yolculuğunun başlamasından önce ve yolculuk esnasında ABD'de bulunan misyonerler ile görüşmüş ve onların olumsuz telkinlerine maruz kalmıştı. İstanbul'da da elçilikte çalışanlar ve kendisini ziyarette bulunanlar üzerinden Osmanlı'ya karşı olan bu olumsuz telkinler devam etmiş, Morgenthau bunlardan etkilenmişti. Bunun yanı sıra politik beklentileri gereği Yahudi olmasına rağmen Hristiyan milliyetçiliğinin

¹² Sevk ve iskanın ayrıntıları ve genel olarak Ermeni meselesi için bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Tehcire Giden Yol*. (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2016); Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*. (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021); Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*. (Ankara: Cedit Neşriyat, 2020); Hikmet Özdemir vd., *Sürgün ve Göç*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004); Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. (İstanbul: Belge Yayınları, 1987); Recep Karacakaya, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*. (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2001); Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*. (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005); Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2012); <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/24-nisan-1915te-ne-oldu/> Erişim Tarihi [04.06.2022]; <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/sevk-ve-iskan-uygulamasi/> Erişim Tarihi [04.06.2022]; Sevk ve İskan sürecinde yaşanan olayları soykırım olarak değerlendiren çalışmalar da vardır. Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*. (Ankara: İmge Kitabevi, 2002); Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller*. çev. Attila Tuygan (İstanbul: Belge Yayınları, 2004); Raymond Kévorkian, *Ermeni Soykırımı*. çev. Ayşen Ekmekçi (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015);

¹³ ABD'de yapılan propaganda için bkz. Mahir Küçükvatan, "Tehcir Kararı Üzerine Amerika Kamuoyunda Ermeni Propagandası", *ÇTTAD*. C. 12. S. 24 (2012): 89-102.

¹⁴ İsmail Köse, "Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau'nun Türk Algısı", *Tarih Dergisi*. C.0. S. 56 (2012): 56-76.

ateşli bir savunucusu rolüne bürünmüş, tüm bunlar onun Ermeni meselesindeki yaklaşımını belirlemiştir.¹⁵

Hristiyan milliyetçiliğini Türk karşıtlığı ile harmanlayan Morgenthau, ilişkilerini geliştirmek için geldiği İstanbul’da, Osmanlı Devleti-ABD ilişkilerini daha çok bozmuştu. İktisat peşindeki Morgenthau’nun icraatı en çok da Ermeni meselesinde gösterdiği tavırda ortaya çıkmıştı.¹⁶ ABD hükümetine sürekli olarak Osmanlı Devleti içindeki Amerikalıların ve Ermenilerin hayati tehlikede olduğuna dair yollamış olduğu rapor ve telgraflarda “Ermeni katliamı” tezini sıkça işlemişti. Sonucunda da Osmanlı Devleti için istenmeyen adam haline gelmiş ve Şubat 1916’da istifa ederek ülkesine dönmüştü. Ancak Morgenthau propaganda faaliyetlerine çok daha şiddetli bir biçimde devam etmiş, Talat Paşa’nın hedef haline gelmesinin ve öldürülmesinin müsebbiplerinden olmuştu. 1915 olaylarını öylesine çarpıtmıştı ki bugün hala var olan soykırım tezlerinin temelini atmıştı. Soykırım tezinin içerik babası olan Morgenthau, yazdıklarında yalan söylemekten çekinmemiş, kin ve nefret penceresinden olayları ele almıştı. Bunu ortaya atış biçimi de Türklere karşı şarkiyatçı bakış açısının kavramlarıyla olmuştu.¹⁷ Bu nedenle de ABD’nin Osmanlı Ermenilerine yardım etmesini, bunu da Osmanlı topraklarında bulunan misyoner yardım kuruluşları aracılığıyla yapılmasını, yardımların sadece Ermenilere yapılarak diğerlerinin görmezden gelinmesine sebep olanlardandı.¹⁸ Tüm bu gelişmeler Osmanlı topraklarındaki Amerika algısının bozulmasına neden oluyordu.¹⁹

2. Amiral Bristol’ün Muhtırası

Henry Morgenthau’nun istifa edip, Amerika’ya gittiği 1916 senesinde ABD, henüz savaşta değildi. 1917 senesinde ise ABD-Almanya ilişkilerinin bozulması sonucunda Amerika, savaşa İtilaf Devletleri cenahında katılmış, Almanya’nın müttefiki olan Osmanlı Devleti, Amerika ile diplomatik ilişkilerini kesmek durumunda kalmıştı. 1927 senesine kadar büyükelçisiz, başka araçlar vasıtasıyla ilişkilerini sürdüren ABD ve Türkiye, fiilen savaşmamıştı. Ancak Osmanlı Devleti 1918’de savaşta yenildiğinde, ABD’de İstanbul’u işgal edenler arasındaydı.²⁰ Osmanlı Devleti ile yeni bir ilişki biçimi başlatan ABD, yüksek komiserlik makamı ihdas etmiş, başına Amiral Mark Lambert Bristol’ü atamıştı. 1919-1927 yılları arasında ABD, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini Amiral Bristol üzerinden yürütecekti.²¹

Hukukçu, siyasetçi, iş adamı, sivil bir profil olan Henry Morgenthau ’ya karşılık, asker olan Amiral Bristol, deniz subayıydı.²² 1919’da İstanbul’a Yüksek Komiser olarak atanmadan önce, ABD’nin Akdeniz Filosunun amiraliydi. Savaş bittiğinde Avrupa’daki ABD Deniz kuvvetleri Komutanı Tuğamiral William S. Sims, Bristol’ü İstanbul’a temsilci olarak

¹⁵ Köse, “Amerika’nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau’nun Türk Algısı” 56-60.

¹⁶ Kamuoyuna Ermeni Meselesini katliam olarak anlatmak için ABD’de konferanslar düzenleyeceği Cenevre konsolosluğundan Hariciye Nezaretine bildirilmişti. Bkz. BOA. HR. SYS, 2883/25_1; Morgenthau’nun diğer propaganda faaliyetleri için bkz. BOA. HR. SYS, 2883/27.

¹⁷ Morgenthau’nun hatıraları için bkz. Henry Morgenthau, *Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsü*. (İstanbul: Belge Yayınları, 2017); Henry Morgenthau’nun oluşturduğu olumsuz imaj üzerine ve ortaya attığı iddiaları çürüten bir çalışma için bkz. Heath W. Lowry, *Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsü’nün Perde Arkası*. çev. Belkıs Torfilli, (İstanbul: İsis Yayıncılık, 1991). Ayrıca Morgenthau ile ilgili bkz. Bayram Bayrakdar, “Tarih ve Propaganda: Morgenthau’nun Öyküsü ve Mavi Kitap Örneği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. C. 16, S. 33 (2016). <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/abd-buyukelcisi-henry-morgenthau-oykusu-ve-gercekler/> Erişim Tarihi [04.06.2022];

¹⁸ Konuyla ilgili bkz. BOA. HR. SYS, 2884/46_3.

¹⁹ Köse, “Amerika’nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau’nun Türk Algısı” 61-76.

²⁰ İşgal altında İstanbul için bkz. Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi*. (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014); Mümin Yıldıztaş, *Yaralı Payitaht İstanbul’un İşgali*. (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019); Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020).

²¹ Bu yıllardaki ABD-Türkiye ilişkileri için bkz. Bilal Şimşir, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)”, *Belleten*. C. 41. S. 162 (1977).

²² Bu noktada Bristol ve Morgenthau’nun farklı siyasi hiziplerin ve çıkar gruplarının temsilci veya parçası olduklarını göz ardı etmemek gerekir. Amiral Bristol, deniz subayı olarak tüccar ve denizcilerin çıkarlarını temsil ederken, Morgenthau, Hristiyan fanatizmiyle malul cenaha daha yakındı.

göndermişti. İstanbul'a gelmeden önce Paris'e giden Bristol, Paris Barış Konferansı Münasebetiyle Paris'te bulunan ABD başkanı Woodrow Wilson ile görüşmüş, kendisine "Açık Kapı"²³ prensibini uygulaması telkin edilmişti. Kendisinden beklenen, Osmanlı topraklarında ABD sempatisini artırmak, ABD'nin bölgedeki ekonomik çıkarlarını hem korumak hem de geliştirmek, ayrıca İtilaf Devletlerinin bölgede tekelleşmesinin önüne geçmesiydi. ABD, isteklerine uygun bir kişiyi bölgeye temsilci olarak yolluyordu. ABD'nin deniz subayları geleneksel olarak, ABD sanayisine pazar arama dürtüsüyle hareket ediyordu. Bu geleneğin bir parçası olarak yetişen Amiral Bristol için de ABD ekonomisinin bölgede gelişimi birincil hedefti.²⁴

28 Ocak 1919'da İstanbul'a ulaştığında²⁵, her ne kadar ilişkileri geliştirmek adına gelmiş olsa da diğer Amerikalılar gibi Osmanlı önyargısına sahipti. İstanbul'da kendisini ziyarete gelen gazeteci Süreyya Sami Berkem ona elini uzatmış, Bristol ise "Türklerin eline Ermenilerin kanının bulaştığı" ithamıyla, Berkem'in elini sıkmayı reddetmişti.²⁶

Ancak ilerleyen günlerde Türkler ile ilişkiler kurmaktan da çekinmemişti. Bir yanda önyargıları bir yanda da mutedil tavrı ile Ermeniler ile Osmanlılar arasında dengeli söylemlerde bulunup, Türklerle iletişim kurarak, ABD'nin zararına oluşacak herhangi bir girişimden, Ermenilere manda ve himaye vaatlerinden kaçınıyordu. Bristol Aralık 1919'a kadar Anadolu'nun muhtelif yerlerini gezmiş özellikle Canik, Trabzon, Bursa ve İzmir ile civarına yaptığı seyahatler ön plana çıkmıştı.²⁷ Bu geziler esnasında dünya kamuoyunda Türkler aleyhinde söylenenlere karşılık, olayları bizzat yerinde görme ve şahısların şahitliğinde dinleme şansı olmuştu. Anadolu'nun farklı yerlerindeki izlenimlerinin, dünyada Türkler aleyhine yapılan kara propagandaya karşıt tutum sergilemesinde etkili olduğu öne sürülebilir. Nitekim İzmir'deki incelemelerini, söylenenlerin tersine Türklerin, İzmir'in işgali sırasında Yunanlar karşısında mazlum konumda bulduklarını ABD'ye rapor etmiş, Türklerle ilgili kanaatleri değiştirmeye başlamıştı.²⁸

Amiral Bristol'ün Türkler hakkında önyargılı kanaatleri değiştirmeye başlasa da Aralık 1919'da²⁹ Osmanlı Devleti'ne önyargılı bir muhtıra vermiştir. İstanbul işgal edildikten sonra kurulan Mütareke Komisyonu³⁰ mensubu Fahreddin Bey'e sunulan bu muhtırada Bristol, Ermenistan'dan aldığı haberlere göre, üç Ermeni diplomatik temsilcinin Oltu'da Türkler tarafından esir edilerek Erzurum'a götürüldüğünü, Ermenilere karşı o sıralarda cinayet suçu işlendiğini, 1915 olayları dolayısıyla mal ve mülklerinden ayrılan Ermenilerin mallarının devletçe müsadere edildiğini, Osmanlı sınırları içerisinde hemen birçok yerde Ermenilerin hastalıktan kırıldığını, devletin bunlarla ilgilenmediğini, 1915 senesinden beri manastır ve mabetlere ait olan gelirin devlet tarafından alındığını öne sürmüştür.³¹ Suçlayıcı bir tavır ortaya koyan Amiral Bristol'ün bu muhtırası, Türklerle karşı Yunan meselesinde tavrı değişmiş olsa da Ermeni meselesine olan yaklaşımını ortaya koymaktadır. Bristol'ün Yunan meselesinde dünya kamuoyuna karşı, yapılan tahkikatın ardından Türkler lehine gerçekleri ortaya koymasına

²³ Açık Kapı ilkesi, ABD'nin ticaretini genişletmek için, ortaya attığı ticarete devletlerin eşit şartlarda olması gerektiğini ifade eden politikadır. Bu politika ABD'nin iktisadi yayılımı noktasında paravan olarak kullanılan bir politika olmuştur.

²⁴ Bryson, "Türkiye'de Bir Açık Kapı Diplomati: Amiral Mark L. Bristol", 106-108.

²⁵ Bryson, "Türkiye'de Bir Açık Kapı Diplomati: Amiral Mark L. Bristol", 108.

²⁶ Yaylıer, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol'ün Rolü 1919-1927" 38-39. Bristol'ü ele alan çalışmalar, Bristol'ün değişen tavrını vurgulasalar da sadece Berkem'in elini sıkması örneğini vermekle yetinmişlerdi.

²⁷ Bristol'ün ziyaretleriyle ilgili bkz. BOA. DH. ŞFR. 620/43; BOA. DH. ŞFR. 620/74; BOA. DH. ŞFR. 633/135; BOA. DH. ŞFR. 635/12; BOA. DH. ŞFR. 643/80; BOA. DH. ŞFR. 668/119; BOA. DH. KMS. 56/2.

²⁸ Amiral Bristol İzmir'e, Yunan işgali sonrası oluşan karışıklığı araştırmak için kurulan, diğer ülkelerin temsilcilerinin de bulunduğu Tahkik Heyetinin başına gelmişti. Bkz. BOA. DH. İ. UM. EK. 56/17; Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*. 62-65.

²⁹ Bahsi geçen muhtıranın tam tarihi yazmamakla birlikte Aralık ayı içerisinde verildiği anlaşılmaktadır.

³⁰ Mütareke Komisyonu için bkz. Özge Polat, "Muhtelit Mütareke Komisyonu ve Faaliyetleri (1918-1922)", (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2016).

³¹ BOA. DH. KMS. 50.3/13_1-8; BOA. BEO. 4606/345394_1-15.

rağmen, bu içerikte bir muhtıra vermesi, Ermeni meselesi konusunda Türkler aleyhine ABD ve dünya kamuoyunda yapılan olumsuz propagandadan etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca haber kaynağı olarak Ermeni kaynaklarını kullanması da muhtıranın verilme sebepleri arasında yer almıştır.

Bristol’ün muhtırasındaki diğer bir iddiası da Merzifon ve Anadolu’nun diğer yerlerinde, Amerika vatandaşı ve diğer azınlıklara mensup olanlara yapılan yardıma yerel yönetim tarafından engeller çıkartıldığı üzerinedir. Konuyla ilgili ithamların ardından Bristol, olaylar sebebiyle Avrupa ve Amerika kamuoyundaki Osmanlının itibarının daha da kötüleştiğini, bunu fırsat bilenlerin, yapacakları lobi faaliyetleri ve üretecekleri haberlerle, galip devletler arasında yapılacak barış konferansında karar verici konumdakileri etkileyeceğini, Osmanlının geleceğine olumsuz tesir edeceğini söylemiştir.³²

Amiral Bristol ayrıca Kuvayı Milliye mensuplarının, Kafkasya hududunda tecavüzlerde bulunduğunu, bölgede yaşayan Ermenilere musallat olduklarını, Ermenilerin zulüm gördüklerini, Mustafa Kemal ile Azerbaycan’da bulunan Enver Paşa’nın beraber hareket ederek haberleştiklerini, bu bilgilerle Ermenilere karşı olumsuz sonuçlar doğuracak tarzda hareket edildiğini, olayların dünya kamuoyunda Türklere karşı kötü bir imaja sebebiyet verdiğini iddia etmiştir. Bristol, İstanbul Hükümeti’nin bu gibi hareketlere engel olmasını ve oluşabilecek karışıklıklara son vermek için tedbir alması gerektiğini söylemiş, bunun haricinde İstanbul hükümetinin Kafkasya hududunu muhafaza etmesi gerektiğini bildirmişti. Osmanlı yöneticilerine durumu ileten Fahreddin Bey, ifade edilenler suçlayıcı ve itham altında bırakan meseleler olsa da Bristol’ün tavrını dostça bulmuş, ayrıca Amiralin Ermenistan meselesine önem verdiğini belirtmiş, buna göre Ermenilere karşı yapılacak herhangi bir olası saldırının, ABD kamuoyunda menfi tesirler doğuracağını söylediğini ifade ederek, bu hududun güvence altına alınması gerektiği görüşünü dile getirmişti.³³

Amiral Bristol’e de iddiaları üzerinden cevap veren Fahreddin Bey, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olanlardan kendilerinin de haberdar olduğunu, ancak devletin Ermenilerin mallarını müsadere etmediği gibi, manastır ve mabetlerin de gelirlerine el koymadığını, bunlardan bir kısmının şahısların elinde mahvolduğunu, hükümetin durumla ilgilendiğini, ancak mevcut bulunan hükümetin de geçmişte yaşananlardan sorumlu tutulamayacağını ifade etmişti. Ayrıca savaş sırasında meydana gelen “1915 olaylarından” bahsetmiş, bu olaylar neticesinde de mevcut hükümetin zan altında tutulduğunu, ancak olaylardan Osmanlı hükümetinin üzüntü duyduğunu, bununla beraber, savaş sırasında meydana gelen olaylardan kendilerinin mesul tutulmasının haksızlık olacağını söylemişti. Osmanlı Devleti’nin muhtelif azınlıkları arasında ayırım da yapılmadığını, hükümetin onlar için tedbirler aldığını, ancak Osmanlı Devleti’nin de mali açıdan iyi durumda olmadığı cevabını vermişti. Osmanlı Devleti’nde bulunan azınlıklara asırlarca iyi muamele edildiğini, bu toplulukların dinlerini ve milliyetlerini koruduklarını, asıl göz önüne alınması gerekenin, Müslüman ahalinin nüfusunun nasıl azaldığı ve Müslümanlara karşı takip edilen imha siyasetinin olması gerektiğini ifade etmişti. Bu gayrimüslim nüfusla, başka topraklarda zulme uğrayan Müslüman ahalinin kıyaslaması yapıldığında da Osmanlı Devleti’nin ahalisine karşı ne kadar da müşfik ve merhametli olduğunun görüleceğini beyan etmişti.

Amiral ise buna karşılık, Osmanlı hükümetinin yardım yapma durumu yetersizse, kendilerinin yardım yapmalarına izin verilmesini ve hükümetin de buna engel olmamasını rica etmişti. Özellikle vaziyetin kötüye gittiği ve acil durum arz ettiği Kayseri gibi yerlerde hükümetin yapılacak yardıma engeller çıkardığını, her türden yardımın yapılmasının önüne geçildiğini söylemiş, hükümetin bu engelleri kaldırması için gerekli emirleri vermesi ricasında bulunmuştu. Fahreddin Bey ise mahalli memurların engel çıkartmamaları için uyarılmalarına rağmen durumun böyle olduğunu, mahalli memurun yeniden uyarıldığını söylemişti.³⁴

³² BOA. DH. KMS. 50.3/13_1-8; BOA. BEO. 4606/345394_1-15.

³³ BOA. DH. KMS. 50.3/13_1-8; BOA. BEO. 4606/345394_1-15.

³⁴ BOA. DH. KMS. 50.3/13_1-8; BOA. BEO. 4606/345394_1-15.

Bristol'ün Kafkasya hududunda yaşananlar ve üç Ermeni temsilcinin esir edilmesiyle ilgili iddiaları da, Erzurum vilayetine çekilen telgrafla sorulmuş, alınan cevapta da, Kafkasya'da bahsedilen durumun olmasının mümkün olmadığı, bölgenin askerlerin kontrolü altında olduğundan huduttan geçişlerin imkan dahilinde bulunmadığı, bu zamana kadar Türk tarafından herhangi bir tecavüz ve saldırının gerçekleşmediği, üç Ermeni temsilcinin de herhangi bir suretle tutulmadığı, Amiral Bristol'e yanlış bilgi verildiği bildirilmişti.

Erzurum'dan Harbiye Nezareti'ne, Kazım Karabekir tarafından gönderilen bir telgrafa göre de Oltu'ya Ermeni temsilci yollanmamıştı. Dolayısıyla Oltu'ya gönderildiği iddia edilen üç Ermeni temsilci aslında Oltu'ya hiç gelmemiş, böyle bir olay yaşanmamıştı. Karabekir, hudutlarda Ermenilere karşı tecavüzde bulunduğu iddia edilse de bunun da aslının olmadığını beyan etmiş, ayrıca Mustafa Kemal ile Azerbaycan'da bulunan Enver arasındaki haberleşmenin de aslının olamayacağını, Enver'in Azerbaycan da bile olmadığını, Türkistan'da olduğunu duyduğunu ifade etmişti. Çıkarılan bu haberlerin, özellikle ABD kamuoyunun bir parçaya kadar Osmanlı lehine dönmüş olmasından kaynaklandığını, dünya kamuoyu nezdindeki Osmanlı algısını daha da olumsuzlaştırmak adına Ermenilerin bu tip zulüm haberleri uydurduklarını beyan etmişti.

Hariciye Nezareti'nden verilen cevaba göre de Türklerin hudutta kışkırtıcı ve zalimane faaliyetler yürütmediğini, Osmanlı topraklarına herhangi bir Ermeni temsilcinin gelmediğini, Erzurum yetkililerin araştırmalarına göre, Oltu'ya gelmeye teşebbüs eden bir heyetin, hudut dışında kalan bir alanda tutuklandığı, konunun Osmanlı Devleti ile bir alakasının olmadığı belirtilmiş, Enver Paşa'nın da Azerbaycan'da değil Türkistan'da olduğu teyit edilmişti. Nezarete göre, "Ermeniler kendi menfaatleri ve Müslümanlara yaptıkları zulmü örtbas etmek adına bu tip ayak oyunlarına" başvurmaktadırlar. Ayrıca yardım meselesinin de çarpıtıldığı, Osmanlı hükümetinin yardımlar yaptığı, yapılan yardımlara engel olunuyor anlatisinin da "yalan olduğu" ifade olunmuştu.³⁵

Amiral Bristol'ün muhtıra verdiği 1919 tarihinde bölgede Türk değil, Ermeni zulmü söz konusuydu. Ermeniler fırsat buldukça Kars, Erzurum çevresinde katliam gerçekleştirmişlerdi.³⁶ Ancak yine de Bristol'e gelen bilgiler ve kendisinin vermiş olduğu muhtıra Müslümanları itham edici nitelikteydi. Bu durum olayların ne derece çarpıtılmış olduğunu gözler önüne sermektedir. Ön yargıları ve bölgeyi tanımaması, etnik gruplar arasındaki ilişkilere vakıf olmaması, büyük devletlerin Ermeniler lehine propaganda yapması, Bristol'ün tavrını anlaşılır kılıyordu. Kısa sürede olaylara vakıf olan ve çarpıtmaları fark eden Bristol kendine has tavrını ortaya koymuştu. Bu tavır değişikliği günlük ve raporları üzerine hazırlanan bir çalışmadan takip edilebilir.

Amiral Bristol, İstanbul'da kaldığı süre boyunca binlerce sayfayı bulan rapor yazmış, günlük tutmuştu. Bu rapor ve günlükler Türkiye'de 1919-1927 yılları arasında meydana gelen olayları, ABD yüksek komiseri Amiral Bristol'ün perspektifinden görmek, anlamak ve değerlendirmek noktasında değerlidir. Hikmet Öksüz ve İsmail Köse, ABD'de bulunan, binlerce sayfa tutan bu rapor ve günlüklerde "Ermeni Meselesinin" yer aldığı bölümlerden hareketle "ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'ün Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)" adlı eseri hazırlamışlardır. Genel olarak bu rapor ve günlüklerin özet ve değerlendirmesi veya doğrudan rapor ve günlüklerden alıntılardan oluşan bu çalışmada, Amiral Bristol'ün Fahreddin Bey'e verdiği muhtırada belirttiği hususlardan onlarca sayfada bahsedilmektedir.³⁷

³⁵ BOA, HR. SYS. 2606/7_29, 30, 33, 34; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*. (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003), 158-160; BOA. DH. KMS. 50-3/13_9.

³⁶ Ermenilerin uyguladığı mezalim örnekleri için bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1919 II*. (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995); *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1919-1920 III*. (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1997).

³⁷ Öksüz ve Köse'nin çalışmasında, muhtıranın içerdiği konularla ilgili onlarca sayfa olsa da muhtıranın bizzat kendisi yer almamakla beraber, rapor ve günlüklerin içinde bu muhtıranın olmaması veya Öksüz ve Köse'nin bu rapor ve günlüklerde yer alan muhtırayı çalışmalarına dahil etmemiş olması ihtimalleri vardır.

Eserin önemli bir bölümü Ermenilere yardım konusunda Bristol'ün Fahreddin Bey'e verdiği muhtıradan gösterdiği tavra tezat bilgilerle doludur. Buna göre, her ne kadar Osmanlı Devleti'ni yapılan yardımlara engel olmakla suçlanmış olsa da Bristol, rapor ve günlüklerinde sayfalarca yardım kuruluşlarından duyduğu rahatsızlığı ve şikayetleri yazmıştı. Bristol, ABD'li yardım kuruluşlarının sadece Ermenilere yardım yaptıklarını, bu durumun ABD karşıtlığına sebep olmasından ve kısa ve uzun vadede ABD imajına verilen hasarla, Amerikalıların bölgedeki ticaretine zarar vermesinden çekiniyordu. Misyoner ve yardım kuruluşlarının tavrından rahatsız olan Amiral'in düşüncesi, kendisinin de önceleri ifade ettiği Osmanlı Devleti'nin yardımlara engel olduğu şayiasına da ışık tutabilir. Buna göre, Osmanlı Devleti onlarca yıldan beri misyoner ve yardım teşkilatlarının Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerinin farkında olup, bunlardan rahatsızdı. Bristol'ün de rahatsız olduğu misyoner ve yardım kuruluşlarının hem tek taraflı yardımlaşmasını hem de Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerini yardım paravanıyla yürütmelerine Osmanlı memurlarının engel olması, Bristol'ün de söylemiş olduğu, "Osmanlı memurları yardımlara engel oluyor" söylemini doğurmuş olabilir. 1915'e yaklaşım konusunda da tavrı değişen Bristol, öldürme olayının karşılıklı olduğunu ve Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne ihanet ettiklerini söyleyerek, bunun bilincinde olduğunu da göstermektedir.

Bristol, Ermenilerin tek taraflı çarpıtılmış ve propaganda maksadı taşıyan faaliyetlerini engellemek için de çaba göstermiş, görüştüğü Ermenileri de bundan vazgeçirmeye çalışmış, bunun kendi ülkesinin kamuoyunda da yapılmasına engel olmak için uğraşmış, hükümetine kendinden önceki temsilci Morgenthau'dan farklı olarak daha doğru ve gerçek bilgiler aktarmaya gayret göstermişti.³⁸ Amiral Bristol'ün bu değişimi, misyonerlerin ve Ermenilerin hoşuna gitmemiş, kendisi aleyhine de propaganda başlatılmış, görevden aldırılmaya çalışılmışsa da ABD hükümeti, 1927 senesine kadar onu görevinde tutmuştu. "Türk dostu", "Türk taraftarı" şeklinde itham edilse de kendi inandığı biçimiyle ABD'nin çıkarlarına göre hareket etme gayesindeydi.

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Ermenilerin ilişkilerinin bozulması Osmanlı-ABD ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemişti. ABD'nin Osmanlı büyükelçisi Henry Morgenthau'nun yaptığı propaganda ise, Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkilerin bugün bile hala nefretle devam etmesini sağlayacak malzemeyi üretmişti. Kendinden sonra ABD'yi temsilen İstanbul'a yüksek komiser rütbesiyle tayin edilmiş olan Amiral Bristol, hem Ermenilerin hem de Morgenthau gibi isimlerin kara propagandasından etkilenmiş, önyargılarla Osmanlı topraklarına gelmiş, ancak Morgenthau gibi "istenmeyen kişi" ilan edilmemişti. Bu ön yargılardan da hareketle kendisine görevi sırasında Ermenilerin ulaştırmış olduğu propaganda amaçlı bilgilerden ibaret, Osmanlı Devleti'ni suçlayan bir muhtırayı Osmanlı Devleti'ne sunabilmişti. Ancak, Amiral Bristol'ün şahsında, kendisinin yaşamış olduğu dönüşümün, Ermeni meselesi konusundaki Amerikalı bir zihnin aydınlanmasının bireysel bir örneğini oluşturduğu görülmüştür. Ülkesinin çıkarları dürtüsüyle de hareket eden Amiral, bölgede kaldığı müddetçe, Türk-Ermeni ilişkilerinin dinamiklerine vakıf olmuştu. Hemen her Amerikalı gibi kara propagandadan etkilenmiş, Osmanlı topraklarına geldiğinde, gerçeklere şahit oldukça ve ülkesinin çıkarları bu gerçeği görmeye onu ittikçe, Ermeni meselesi konusunda tutumu değişmiştir.

O yıllarda Türkiye'ye Bristol örneğinden hareketle, yoğun bir ABD göçü olduğu varsayılsa, bu kimselerin çoğunun Bristol gibi Ermeni meselesi konusunda düşüncelerinin değişeceğine şüphe yoktur.³⁹ Hem ülkelerinin ticari çıkarı Osmanlı ile ilişkileri geliştirmeyi

³⁸ Konuyla ilgili örnekler için bkz. Hikmet Öksüz ve İsmail Köse, *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'ün Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)*. (Trabzon: KATÜ Yayınları, 2015).

³⁹ Bu noktada örneğin misyoner ve yardım kuruluşlarının göstermiş olduğu tutum karşı argüman olarak öne sürülebilir. Ancak bu grupların Ermeni meselesinde Bristol'ün temsil ettiği çıkar grubundan farklı çıkar grupları olduğu unutulmamalıdır. Bu gruplar Ermeni diasporası ile yakın ilişkileriyle, yardım kuruluşu ve misyoner teşkilatı olarak da ekonomik, siyasi ve dini nüfuz sahiptirler. Doğal olarak bu çıkar grubunun da gösterdiği tutum manidardır. Aynı şekilde ABD basınının çoğunluğu da bu süreçten nemalanmakta ve oryantalist ögelerle olayları aktarmaktadır. Basın,

gerekli görüyorken hem de gerçekleri daha yakından görme imkânı varken bu değişim olağandır. Ancak olay tersinden düşünüldüğünde, yani ABD'nin çıkarları, Ermeni soykırım temasını işlemeye ve bu konuda Türkiye ile ilişkileri bozmaya müsaitken de soykırım tezinin yaygınlık kazanması olağandır. Sonuç olarak Ermeni meselesi geçmişte, gerçekte ne olduğundan ziyade, diplomatik-siyasi hizipleşmeler ve ülkelerin çıkarları neyi telkin ediyor meselesidir. Amiral Bristol tekil örneğinde görülen de budur.

KAYNAKLAR

- BOA. BEO. 4606/345394_1-15
BOA, HR. SYS. 2606/7_29, 30, 33, 34
BOA. HR. SYS. 2883/25_1
BOA. HR. SYS. 2883/27
BOA. HR. SYS. 2884/46_3
BOA. DH. KMS. 50.3/13_1-8
BOA. DH. KMS. 56/2.
BOA. DH. KMS. 50-3/13_9.
BOA. DH. ŞFR. 620/43
BOA. DH. ŞFR. 620/74
BOA. DH. ŞFR. 633/135
BOA. DH. ŞFR. 635/12
BOA. DH. ŞFR. 643/80
BOA. DH. ŞFR. 668/119
BOA. DH. İ. UM. EK. 56/17
Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2017.
– *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
Akçam, Taner. *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi, 2017.
Akter, Ahmet. *Tehcir Öncesi Anadoludan Amerikaya Ermeni Göçü 1834-1915*. 1. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
Ar, Kamil Necdet. *Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.
Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1919 II. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995.
Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1919-1920 III. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1997.

misyoner ve yardım kuruluşlarının çıkarları gereği sergiledikleri tutum bir kenara bırakılırsa, burada kastedilen; tüccar, işçi, çiftçi, sıradan halk, vb. göstereceği olası tutumdur.

Arşiv Belgelerine Göre Tehcire Giden Yol. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2016.

Avagyan, Arsen ve Gaidz F. Minassian. *Ermeniler ve İttihat ve Terakki, İşbirliğinden Çatışmaya*. Ankara: Aras Yayıncılık, 2013.

Ayışığı, Metin. *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004.

Bakar, Bülent. *Ermeni Tehciri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021.

Barton, Charles Bernard. "Mark Lambert Bristol and The Debate Between International Idealism and Realism". (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2018.

Bayrakdar, Bayram. "Tarih ve Propaganda: Morgenthau'nun Öyküsü ve Mavi Kitap Örneği". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. C. 16. S. 33 (2016): 135-161.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003.

Bozkurt, Abdurrahman. *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.

Bryson, Thomas A. "Türkiye'de Bir Açık Kapı Diplomatu: Amiral Mark L. Bristol". Çeviren. Aytunç Ülker. *Tarih Okulu Dergisi*. S. 1 (2008): 105-128.

Criss, Bilge. *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Çiçek, Kemal. *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2020.

Dadrian, Vahakn N. *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller*. Çeviren. Attila Tuygan. İstanbul: Belge Yayınları, 2004.

Erhan, Çağrı. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.

Erickson, Edward J. *Osmanlılar ve Ermeniler Bir İsyanın ve Karşı Harekatın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Gökbilgin, M. Tayyib. *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.

Güher, Ebru. "Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri". (Yayımlanmamış doktora tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2013.

Günay, Nejla. "Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermenileri". Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

Gürün, Kamuran. *Ermeni Dosyası*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2012.

Halifeoğlu, Meral. "1914-1945 Yılları Arası Türk Amerikan İlişkileri". (Yayımlanmamış doktora tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2012.

Karaca, Ali. *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Karacakaya, Recep. *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2001.

– *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.

Karayumak, Ömer. *Ermeniler Ermeni İsyancıları Ermeni Katliamları*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2007.

Kévorkian, Raymond. *Ermeni Soykırımı*. Çeviren. Ayşen Ekmekçi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Köse, İsmail. “Amerika’nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau’nun Türk Algısı”. *Tarih Dergisi*. S. 56 (2012): 55-87.

- “ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol’un 1919 Yılı Haziran Ayında Ermenistan Dışişleri Bakanı ve Bakan Vekili Alexander Hatisyan ile Yaptığı Görüşme”. *Yeni Türkiye Dergisi*. S. 61 (2014). 1115-1128.

Kuran, Ercüment. “Amiral Bristol Raporu ve ABD’de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*. ed. Hasan Celal Güzel, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001: 189-207.

Kuzgun, Meral. “Türk-Amerikan İlişkilerinde Ermeni Meselesi: Amiral Bristol Örneği”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 6. S. 12 (2016): 38-67.

Küçükvatan, Mahir. “Tehcir Kararı Üzerine Amerika Kamuoyunda Ermeni Propagandası”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. C. 12. S. 24 (2012): 87-107.

Lewy, Guenter. *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu? Çarpıtılan-Değiştirilen Tarih*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Lowry, Heath W. *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Perde Arkası*. Çev. Belkıs Torfilli. İstanbul: İsis Yayımcılık, 1991.

Mardin, Şerif. *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.

Morgenthau, Henry. *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*. İstanbul: Belge Yayınları, 2017.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri II (1896-1919). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları I (1878-1895). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları II (1895-1896). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları III (1896-1909). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları IV (1909-1916). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009.

Öksüz, Hikmet ve İsmail Köse. *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol’ün Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)*. Trabzon: KATÜ Yayınları, 2015.

Özkan, Kenan. *Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri 1918-1923*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

Özdemir, Hikmet, Yusuf Halaçoğlu, Ömer Turan ve Kemal Çiçek. *Sürgün ve Göç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

Polat, Özge. “Muhtelit Mütareke Komisyonu ve Faaliyetleri (1918-1922)”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2016.

Sarıay, Yusuf. *24 Nisan 1915’te Ne Oldu? Ermeni Sevk ve İskanının Perde Arkası*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2012.

Şafak, Nurdan. *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*. İstanbul: OSAV, 2003.

Şimşir, Bilal. “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)”. *Bellekten*. C. 41. S. 162 (1977): 277-356.

– “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine.”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler X. Cilt*. Ankara: TTK, 2014: 45-98.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler*. 3. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Türkmen, Zekeriya. *Vilâyat-ı Şarkıye (Doğu Anadolu Vilayetleri) İslahat Müfettişliği 1913-1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2006.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.

Yavuz, Fikretin ve Zeynep İskefiyeli. “İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Berlin Kongresi’ne Gönderdiği Heyetin Avrupa’daki Faaliyetleri”. *Bellekten*. C. 84. S. 299 (2020): 357-401.

Yaylır, Dinç. “Türk-Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol’ün Rolü 1919-1927”. *Türk Yurdu Dergisi*. C. 18. S. 125 (1998). 38-44.

Yıldıztaş, Mümin. *Yaralı Payitaht İstanbul’un İşgali*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.

<https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-ve-ermeniler/>
[Erişim Tarihi: 25 Nisan 2022]

<https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/24-nisan-1915te-ne-oldu/> Erişim Tarihi
[04.06.2022]

<https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/sevk-ve-iskan-uygulamasi/> Erişim Tarihi
[04.06.2022]

<https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/abd-buyukelcisi-henry-morgenthau-oykusu-ve-gercekler/> Erişim Tarihi [04.06. 2022]